

KTKP020 DEMO

“Yhteiskunnallinen oikeudenmukaisuus, yhdenvertaisuus ja osallisuus”

MultiLeTe2018, Jyväskylän yliopisto, Opettajankoulutuslaitos

Sanni Pöysä

OIKEUDENMUKAISUUS, YHDENVERTAISUUS JA OSALLISUUS KASVATUKSESSA

- Suppeat määritelmät:
  - Oikeudenmukaisuus = eettinen ja yhteiskuntafilosofinen periaate, jonka mukaan jokainen saa osansa (Tieteen termipankki, 7.11.2018)
  - Yhdenvertaisuus = samanarvoinen, tasavertainen (MOTa, 7.11.2018)
  - Osallisuus = osallisena oleminen; ihmisten mahdollisuudesta osallistua elinympäristönsä kehittämiseen, yhteiskunnalliseen päätöksentekoon ym. (MOTb, 7.11.2018)
- Kaikki kolme termiä läsnä Perusopetuksen opetussuunnitelmien perusteissa (POPS 2014)

OIKEUDENMUKAISUUS, esimerkkejä POPSista

- Oikeudenmukaisuus on osa perusopetuksen arvoperustaa (POPS 2014, 15-16).

”Perusopetus tukee oppilaan kasvua ihmisyyteen, jota kuvaa pyrkimys totuuteen, hyvyyteen ja kauneuteen sekä oikeudenmukaisuuteen ja rauhaan.”

- Koulun toimintakulttuurissa oikeudenmukaisuuden pyrkimys nähdään yhdeksi hyvinvoinnin ja turvallisen arjen osatekijäksi (POPS 2014, 26-28).

”Oppilailla on yhdenvertainen mahdollisuus saada ohjausta sekä tukea kehitykseensä ja oppimiseensa sekä yksilöinä että ryhmän jäseninä. Yhteisössä arvostetaan hyväntahtoisuutta ja ystävällisyyttä. Kiusaamista, väkivaltaa, rasismia tai muuta syrjintää ei hyväksytä ja epäasialliseen käytökseen puututaan. Koulutyössä pyritään arjen ennakoitavuuteen ja kiireettömyyteen. Kuulluksi tuleminen ja *oikeudenmukaisuuden* kokemus rakentavat luottamusta. Rauhallinen ja hyväksyvä ilmapiiri, hyvät sosiaaliset suhteet sekä ympäristön viihtyisyys edistävät työrauhaa.”

- Oikeudenmukaisuuden edistäminen on opettajan tehtävä (POPS 2014, 34).

”Opettajan tehtävään kuuluu oppilaiden oppimisen, työskentelyn ja hyvinvoinnin seuraaminen ja edistäminen, jokaisen oppilaan arvostaminen ja oikeudenmukainen kohtelu, mahdollisten vaikeuksien varhainen tunnistaminen sekä oppilaiden ohjaaminen ja tukeminen.”

- Oikeudenmukaisuus on yksi koulun arviointikulttuurin keskeisistä piirteistä (POPS 2014, 47).

YHDENVERTAISUUS,

suoraa lainausta Oikeusministeriön ylläpitämältä verkkosivustolta yhdenvertaisuus.fi

Yhdenvertaisuudella tarkoitetaan sitä, että kaikki ihmiset ovat samanarvoisia riippumatta heidän sukupuolestaan, iästään, etnisestä tai kansallisesta alkuperästään, kansalaisuudestaan, kielestään, uskonnostaan ja vakaumuksestaan, mielipiteestään, vammastaan, terveydentilastaan, seksuaalisesta suuntautumisestaan tai muusta henkilöön liittyvästä syystä.

Oikeudenmukaisessa yhteiskunnassa henkilöön liittyvät tekijät, kuten syntyperä tai ihonväri, eivät saisi vaikuttaa ihmisten mahdollisuuksiin päästä koulutukseen, saada työtä ja erilaisia palveluja - perusoikeudet kuuluvat kaikille.

(<https://yhdenvertaisuus.fi/mita-on-yhdenvertaisuus>)

Yhdenvertaisuudesta ja syrjimättömyydestä säädetään Suomen perustuslaissa, yhdenvertaisuuslaissa ja rikoslaissa sekä eri elämänalueita koskevassa lainsäädännössä. Sukupuolten tasa-arvosta sekä sukupuolen moninaisuudesta säädetään tasa-arvolaissa. Kansallisten tuomioistuinten, Euroopan Unionin tuomioistuimen sekä Euroopan ihmisoikeustuomioistuimen ratkaisukäytännöt ovat keskeisessä roolissa yhdenvertaisuuteen liittyvän oikeustilan kehittämisessä.

(<https://yhdenvertaisuus.fi/lainsaadanto>)

YHDENVERTAISUUS, esimerkkejä POPSista

- Yhdenvertaisuuslain mukaan kunnilla/kouluilla tulee olla paikallinen yhdenvertaisuussuunnitelma, joka vaikuttaa myös paikallisen opetussuunnitelman laatimisen taustalla (POPS 2014, 9-10).
- Yhdenvertaisuus ja tasa-arvo ovat koulun toimintakulttuurin ohjaavia periaatteita. Yhdenvertaisuuteen pyrkiminen nähdään myös yhdeksi hyvinvoinnin ja turvallisen arjen osatekijäksi (POPS 2014, 26-28).

”Oppiva yhteisö edistää yhdenvertaisuutta ja tasa-arvoa. Yhteisön jäsenet tulevat kohdatuiksi ja kohdelluiksi samanarvoisina riippumatta mistään henkilöön liittyvästä tekijästä. Samanarvoisuus ei merkitse samanlaisuutta. Yhdenvertainen kohtelu edellyttää sekä perusoikeuksien ja osallistumisen mahdollisuuksien turvaamista kaikille että yksilöllisten tarpeiden huomioon ottamista.”

”Oppilailla on *yhdenvertainen* mahdollisuus saada ohjausta sekä tukea kehitykseensä ja oppimiseensa sekä yksilöinä että ryhmän jäseninä. Yhteisössä arvostetaan hyväntahtoisuutta ja ystävällisyyttä. Kiusaamista, väkivaltaa, rasismia tai muuta syrjintää ei hyväksytä ja epäasialliseen käytökseen puututaan. Koulutyössä pyritään arjen ennakoitavuuteen ja kiireettömyyteen. Kuulluksi tuleminen ja oikeudenmukaisuuden kokemus rakentavat luottamusta. Rauhallinen ja hyväksyvä ilmapiiri, hyvät sosiaaliset suhteet sekä ympäristön viihtyisyys edistävät työrauhaa.”
- Niin oikeudenmukaisuus kuin yhdenvertaisuuskin on osa Osallistumisen, vaikuttamisen ja kestävän tulevaisuuden rakentamisen laaja-alaisen osaamisen tavoitteista (POPS 2014, 99-101).

YHTEISKUNNALLINEN OIKEUDENMUKAISUUS JA YHDENVERTAISUUS

- Oikeudenmukaisuus ja yhdenvertaisuus välittyvät yhteiskunnasta kouluun päin tavoitteiksi ja toimintaa ohjaaviksi periaatteiksi.

POHDITTAVAKSI:

Miten oikeudenmukaisuus ja yhdenvertaisuus välittyvät koulusta yhteiskuntaan päin?

OSALLISUUS KOULUKONTEKSTISSA

- tavoite, toimintakulttuuri, kasvatustilosophia, aktiivista toimintaa vai kaikkea näitä?

POHDITTAVAKSI:

Tavoite,

Toimintakulttuuri,

Kasvatustilosophia,

Aktiivista toimintaa,

Vai kaikkea näitä?

OSALLISUUS KOULUKONTEKSTISSA

- tavoite, toimintakulttuuri, kasvatustilfilosofia, aktiivista toimintaa vai kaikkea näitä?

- **Osallisuus tavoitteena**

”Koulutyö järjestetään siten, että sen perustana on oppilaiden osallisuus ja kuulluksi tuleminen. Huolehditaan siitä, että oppilaat saavat kokemuksia yhteistyöstä ja demokraattisesta toiminnasta omassa opetusryhmässä, koulussa ja sen lähiympäristössä sekä erilaisissa verkostoissa.” (POPS 2014, 35).

Yhteisön jäsenyys ja osallisuus POPSissa läpileikkaavana tavoitteena (ks. esim. äidinkielen tai musiikin kuvauksia).

OSALLISUUS KOULUKONTEKSTISSA

- tavoite, toimintakulttuuri, kasvatustilfilosofia, aktiivista toimintaa vai kaikkea näitä?

■ Osallisuus tavoitteena

”Koulutyö järjestetään siten, että sen perustana on oppilaiden osallisuus ja kuulluksi tuleminen. Huolehditaan siitä, että oppilaat saavat kokemuksia yhteistyöstä ja demokraattisesta toiminnasta omassa opetusryhmässä, koulussa ja sen lähiympäristössä sekä erilaisissa verkostoissa.” (POPS 2014, 35).

Yhteisön jäsenyys ja osallisuus POPSissa läpileikkaavana tavoitteena (ks. esim. äidinkielen tai musiikin kuvauksia).

■ Osallisuus toimintakulttuurina

”Oppivan yhteisön toimintatavat rakennetaan yhdessä. Osallisuutta edistävä, ihmisoikeuksia toteuttava ja demokraattinen toimintakulttuuri luo perustan oppilaiden kasvulle aktiivisiksi kansalaisiksi.” (POPS 2014, 28).

”Osallisuus on moniulotteinen ja kokonaisvaltainen kasvatuksen lähtökohta, joka parhaimmillaan toteutuu koko toimintakulttuurissa läpäisten kaikki toiminnan sisällöt ja muodot sen sijaan, että se todentuisi vain tietyillä, etukäteen määrätyillä hetkillä, jossa lapsi voi vaikuttaa johonkin ammattilaisen määrittelemään asiaan etukäteen määriteltyjen raamien puitteissa.” (Kataja ym. 2018, 45).

OSALLISUUS KOULUKONTEKSTISSA

- tavoite, toimintakulttuuri, kasvatustilafilosofia, aktiivista toimintaa vai kaikkea näitä?

■ Osallisuus tavoitteena

”Koulutyö järjestetään siten, että sen perustana on oppilaiden osallisuus ja kuulluksi tuleminen. Huolehditaan siitä, että oppilaat saavat kokemuksia yhteistyöstä ja demokraattisesta toiminnasta omassa opetusryhmässä, koulussa ja sen lähiympäristössä sekä erilaisissa verkostoissa.” (POPS 2014, 35).

Yhteisön jäsenyys ja osallisuus POPSissa läpileikkaavana tavoitteena (ks. esim. äidinkielen tai musiikin kuvauksia).

■ Osallisuus kasvatustilafilosofiana

”Osallisuus on kokonaisvaltainen kasvatustilafilosofia, jonka keskiössä on aito dialoginen vuorovaikutus, yhteisöllisyys, vastavuoroinen kunnioitus ja ihmiskäsitys, jonka mukaisesti lapsi on tässä hetkessä arvokas toimija, jolla on tärkeitä, kuuntelemisen ja huomioisen arvoisia näkökulmia ja mielipiteitä itseään koskeviin asioihin. Sen pohjalla on oppimiskäsitys, joka ymmärtää arjen hetkien arvokkuuden, motivaation, sitoutumisen ja yhdessä tekemisen oppimisen lähtökohdaksi.” (Kataja ym. 2018, 45).

■ Osallisuus toimintakulttuurina

”Oppivan yhteisön toimintatavat rakennetaan yhdessä. Osallisuutta edistävä, ihmisoikeuksia toteuttava ja demokraattinen toimintakulttuuri luo perustan oppilaiden kasvulle aktiivisiksi kansalaisiksi.” (POPS 2014, 28).

”Osallisuus on moniulotteinen ja kokonaisvaltainen kasvatuksen lähtökohta, joka parhaimmillaan toteutuu koko toimintakulttuurissa läpäisten kaikki toiminnan sisällöt ja muodot sen sijaan, että se todentuisi vain tietyillä, etukäteen määrätyillä hetkillä, jossa lapsi voi vaikuttaa johonkin ammattilaisen määrittelemään asiaan etukäteen määriteltyjen raamien puitteissa.” (Kataja ym. 2018, 45).

OSALLISUUS KOULUKONTEKSTISSA

- tavoite, toimintakulttuuri, kasvatustilasto, aktiivista toimintaa vai kaikkea näitä?

■ Osallisuus tavoitteena

”Koulutyö järjestetään siten, että sen perustana on oppilaiden osallisuus ja kuulluksi tuleminen. Huolehditaan siitä, että oppilaat saavat kokemuksia yhteistyöstä ja demokraattisesta toiminnasta omassa opetusryhmässä, koulussa ja sen lähiympäristössä sekä erilaisissa verkostoissa.” (POPS 2014, 35).

Yhteisön jäsenyys ja osallisuus POPSissa läpileikkaavana tavoitteena (ks. esim. äidinkielen tai musiikin kuvauksia).

■ Osallisuus kasvatustilostona

”Osallisuus on kokonaisvaltainen kasvatustilosto, jonka keskiössä on aito dialoginen vuorovaikutus, yhteisöllisyys, vastavuoroinen kunnioitus ja ihmiskäsitys, jonka mukaisesti lapsi on tässä hetkessä arvokas toimija, jolla on tärkeitä, kuuntelemisen ja huomioisen arvoisia näkökulmia ja mielipiteitä itseään koskeviin asioihin. Sen pohjalla on oppimiskäsitys, joka ymmärtää arjen hetkien arvokkuuden, motivaation, sitoutumisen ja yhdessä tekemisen oppimisen lähtökohdaksi.” (Kataja ym. 2018, 45).

■ Osallisuus toimintakulttuurina

”Oppivan yhteisön toimintatavat rakennetaan yhdessä. Osallisuutta edistävä, ihmisoikeuksia toteuttava ja demokraattinen toimintakulttuuri luo perustan oppilaiden kasvulle aktiivisiksi kansalaisiksi.” (POPS 2014, 28).

”Osallisuus on moniulotteinen ja kokonaisvaltainen kasvatuksen lähtökohta, joka parhaimmillaan toteutuu koko toimintakulttuurissa läpäisten kaikki toiminnan sisällöt ja muodot sen sijaan, että se todentuisi vain tietyillä, etukäteen määrätyillä hetkillä, jossa lapsi voi vaikuttaa johonkin ammattilaisen määrittelemään asiaan etukäteen määriteltyjen raamien puitteissa.” (Kataja ym. 2018, 45).

■ Osallisuus aktiivisena toimintana

”Oppilaat osallistuvat oman kehitysvaiheensa mukaisesti toiminnan suunnitteluun, kehittämiseen ja arviointiin. He saavat kokemuksia kuulluksi ja arvostetuiksi tulemisesta yhteisön jäseninä. Yhteisö kannustaa demokraattiseen vuoropuheluun ja osallistumiseen sekä luo niille toimintatapoja ja rakenteita. Oppilaskuntatoiminta tarjoaa yhden tärkeän väylän oppilaiden osallistumiselle. Muut toimintamuodot kuten tukioppilas- ja kummitoiminta, vapaaehtoistyö tai erilaiset kestävä kehityksen toiminnat täydentävät sitä. Samalla ne vahvistavat yhteistyötä ja vuorovaikutusta koko kouluyhteisössä.” (POPS 2014, 28).

”On selvää, että kaikkien oppilaiden osallistuminen yhteisten asioiden hoitamiseen ei ole, ei sen myöskään tarvitse olla, samanlaista. Luokassa ja yhteiskunnassa tarvitaan monenlaisia osallistujatyyppisiä: keskustelijoita, aktiivisia kuuntelijoita, kommentaattoreita, aloitteentekijöitä, toisten esittämien ideoiden jalostajia ja tietenkin myös niitä, jotka panevat asioita aivan konkreettisesti käytäntöön.” (Löfström ym. 2018, 55).

POHDITTAVAKSI

Miten omat koulukokemuksesi ovat kehittäneet sinun yhteiskunnallista osallisuuttasi?

Miten koulu edistää osallisuutta yhteiskunnan näkökulmasta käsin?

Rytioja & Kallio (2018):
“Demokraattisen yhteiskunnan kannalta olisi olennaista kiinnittää enemmän huomiota alaikäisten arkiseen osallistumiseen ja koettuun yhteiskunnallisuuteen.”

POHDITTAVAKSI

Mihin kokemus osallisuudesta
koululaisena vaikuttaa?

Miten osallisuuden kokemista voisi
opettajana edistää?

OSALLISUUDEN MERKITYKSIÄ poimintoja kasvatustieteelliseltä tutkimuskentältä

- Lukutaito osallisuuden edellytyksenä
- Osallisuus ja motivaatio

OSALLISUUS EDELLYTTÄÄ RIITTÄVÄÄ LUKUTAITOA

- PISA-tutkimuksissa lukutaidon mittaaminen ei rajaudu vain tekniseen lukutaitoon ja luetun ymmärtämiseen. Lukutaito nähdään myös välineenä ja edellytyksenä yhteiskunnalliseen osallisuuteen.

“An individual’s capacity to: understand, use, reflect on and engage with written texts, in order to achieve one’s goals, to develop one’s knowledge and potential, and to participate in society.” (OECD 2009, 14).
- Tällaista lukutaitoa ei Suomessakaan saavuteta täysin tasavertaisesti.

Eklund, K., Torppa, M. Sulkunen, S., Niemi, P. & Ahonen, T. 2018.

Early cognitive predictors of PISA reading in children with and without family risk for dyslexia. *Learning and Individual Differences*, 64, 94-103

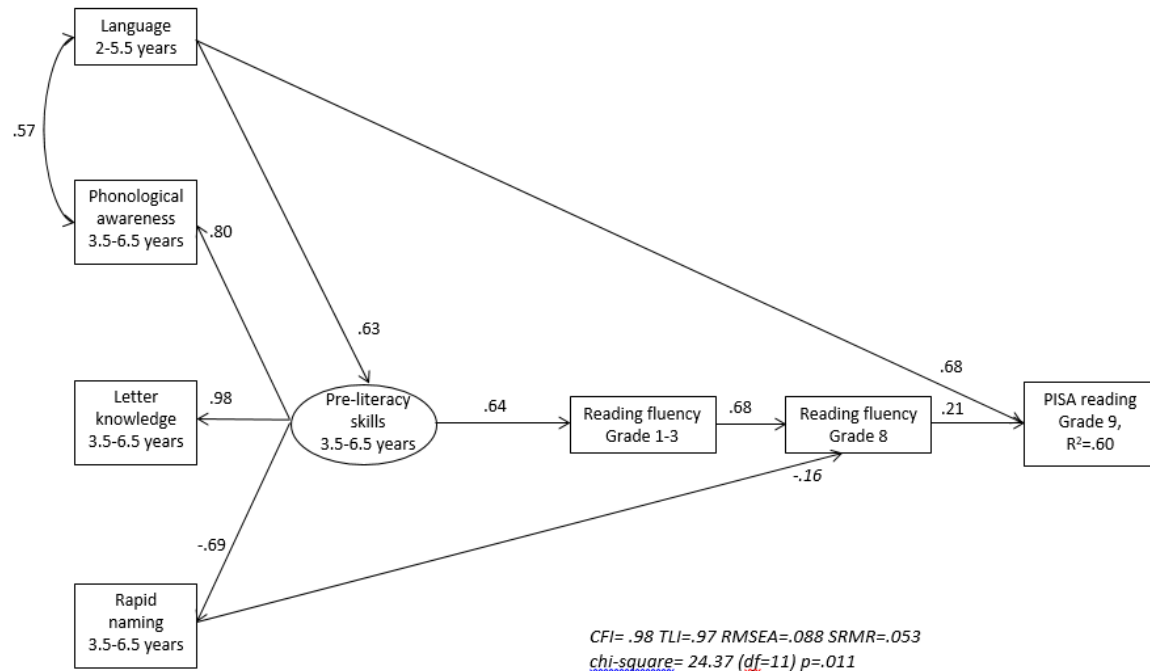

Figure 1. Structural equation model for the prediction of PISA reading literacy.

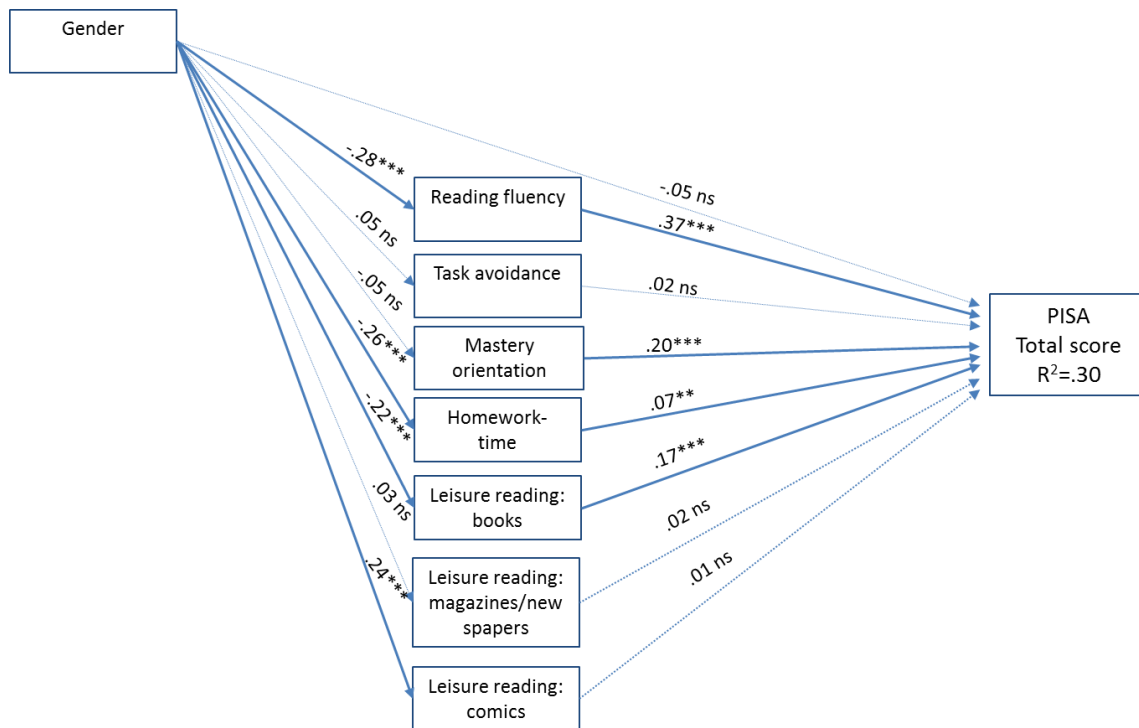
Eklund, K., Torppa, M., Sulkunen, S., Niemi, P. & Ahonen, T. (2018). Early cognitive predictors of PISA reading in children with and without family risk for dyslexia. *Journal of Individual Differences*, 64, 94-103. doi:10.1016/j.lindif.2018.04.012

- Tutkimukseen osallistui lapsia, joiden lukutaitoa ennakoivia tekijöitä ja lukutaidon kehittymistä seurattiin heidän ollessaan 2-15 vuotiaita.
  - Noin puolet osallistuneista lapsista sellaisia, joilla on lukivaikeusriski.
- Tulokset osoittivat, että varhaislapsuudessa tunnistettu lukivaikeusriski oli yhteydessä varhaisiin kielellisiin taitoihin, lukusujuvuuteen ja PISAn mukaiseen osallisuuteen edellyttämään lukitaitoon peruskoulun päättyessä.
  - Lukivaikeusriskin tunnistaminen on tärkeää, jotta voidaan tarjota riittävästi tukea.

Torppa, M., Eklund, K., Sulkunen, S., Niemi, P. & Ahonen, T. 2018.

Why do boys and girls perform differently on PISA Reading in Finland? The effects of reading fluency, achievement behavior, leisure reading and homework activity. Journal of Research in Reading, 41, 122-139

- Noin 1300 PISA:n lukutehtäviin osallistunutta oppilasta
- Tulosten mukaan sukupuolieroja lukusujuvuudessa, vapaa-ajan lukemisessa ja siinä, kuinka paljon aikaa käyttää kotitehtävien kanssa.
- Sukupuoliero PISA:n mukaisessa osallisuuden edellyttämässä lukutaidossa selittyi kuitenkin pääasiassa lukusujuvuudella.
- Tulosten valossa lukusujuvuuden edistäminen erityisen tärkeää.

VUOROVAIKUTUS, MOTIVAATIO JA OSALLISUUDEN TUKEMINEN (VuOMO)

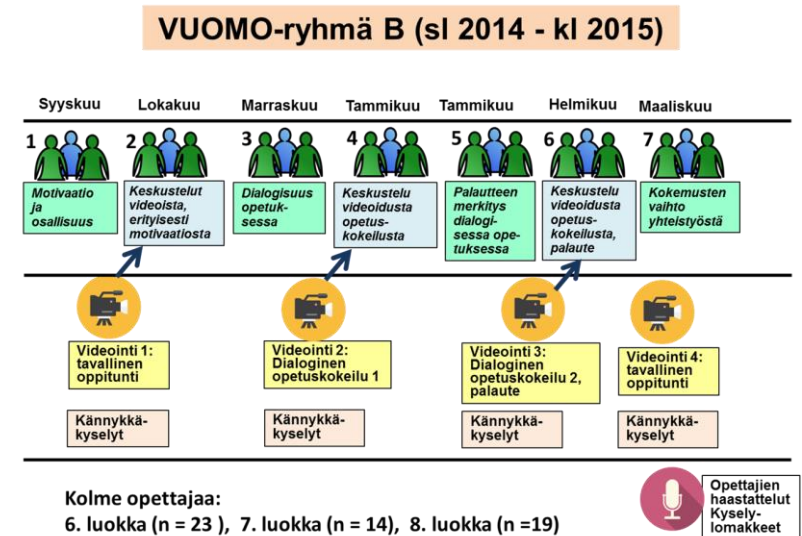
Ammatillisen kehittämisen ohjelma

Lasten ja nuorten hyvinvointi ja terveys (SKIDI-KIDS) - tutkimusohjelman hanke (Suomen Akatemia, 2013-15)

Anna-Maija Poikkeus, Riitta-Leena Metsäpelto, Kati Vasalampi, Marja-Kristiina Lerkkanen, Jenni Salminen & Marja Mäensivu

- HANKKEEN TAVOITTEET:
  - vahvistaa opettajien tietoisuutta dialogisuudesta opetuksessa kollegiaalisen keskustelun ja luokissa tehtyjen videointien kautta
  - kokeilla dialogisia toimintatapoja vahvistamaan oppilaiden osallisuutta ja vuorovaikutusta luokassa
  - tukea yhteistyötä siirtymissä (alakoulusta–yläkouluun)

Metsäpelto, R-L., Vasalampi, K., Poikkeus, A-M., Lerkkanen, M-L., Salminen, J., & Mäensivu, M. (2017). Opettajien kokemuksia dialogisen opetuksen toteuttamisesta perusopetuksessa. *Kasvatus*, 48, 6-20.

Vuom0: OSALLISUUS DIALOGISEN OPETUKSEN AIKANA

- Tutkimukseen osallistuneet opettajat kokivat, että dialoginen opetus voi vahvistaa osallisuuden kokemusta ja motivaatiota.
- Käytännössä dialogisuuden nähtiin innostavan oppilaita aktiiviseen työskentelyyn ja vähentävän mahdollisuuksia jättäytyä passiivisesti opetuksen ulkopuolelle.
- Dialoginen opetustapa aktivoi erityisesti oppilasryhmän hiljaisia oppilaita.

”Kyllähän ne innostuu, jos on tarpeeksi hyvä aihe. Ja sitten huomaa, että jokainen melkein pä pystyy niitä mielipiteitä esittämään, niin kyllä ne uskaltaa ne hiljaisemmatkin tulla mukaan.” (O3)
- Osallisuuden myötä oppilaat voivat saada äänensä kuuluviin ja tulla huomatuiksi kouluyhteisössä.

”Sehän on oppilaille arvokasta, että heitä kuunnellaan, kyllä sen huomaa” (O4).

POHDITTAVAKSI

Missä määrin oppimisympäristö tukee tarvetta:

1) Itsenäisyyteen (autonomy): tarve toimia omien mielenkiinnon kohteiden mukaisesti ja vaikuttaa asioihin

"Mielipiteilläni on väliä, saan valita miten toteutan tehtävän"

2) Pätevyyteen (competence): tarve kokea menestyvänsä tavoitteiden saavuttamisessa

"Osaan, pystyn"

3) Yhteenkuuluvuuteen (relatedness): tarve olla vuorovaikutuksessa muiden kanssa, kuulua ja olla osallinen

"Minusta välitetään, kuulun tähän ryhmään"

Sisäinen
motivaatio
(intrinsic)

Ulkoinen
motivaatio
(extrinsic)

Richard Ryan Edward Deci

Self-determination
theory (SDT)
Itsemäärämisteoria

Ryan, R., & Deci, E. L. (2009). Promoting self-determined school engagement: Motivation, learning, and well-being. In K. R. Wentzel & D. B. Miele (Eds.), *Handbook of motivation at school* (pp. 171-195). New York: Taylor-Francis.

Mikä merkitys osallisuudella on itsemäärämisteorian näkökulmasta?

LÄHTEET

- Kataja, E., Partio, L., Ranta, R. Setälä, A. & Tarkka, K. 2018. Osallisuutta, osallistumista vai osallistamista? Käsiteviidakosta kohti selkeyttä. Teoksessa M. Rautiainen (toim.). Kohti parempaa demokratiaa. Euroopan neuvoston demokratioakulttuurin kompetenssit kasvatuksessa ja opetuksessa. Jyväskylän yliopisto: Opettajankoulutuslaitos.
- Löfström, J., Malama, M., Mattila, P., Sinisalo, L-M., Elo, S. & Kivinen, K. 2018. Tärkeintä on koettu osallisuus. Se syntyy, kun oma tarina rakentaa koulun yhteistä kertomusta. Teoksessa M. Rautiainen (toim.). Kohti parempaa demokratiaa. Euroopan neuvoston demokratioakulttuurin kompetenssit kasvatuksessa ja opetuksessa. Jyväskylän yliopisto: Opettajankoulutuslaitos.
- MOTa = MOT Kielitoimiston sanakirja 7.11.2018. Luettavissa: <https://mot.kielikone.fi/mot/jyu/netmot.exe?motportal=80>
- MOTb = MOT Kielitoimiston sanakirja 7.11.2018. Luettavissa: <https://mot.kielikone.fi/mot/jyu/netmot.exe?motportal=80>
- OECD. 2009. OECD PISA 2009 assessment framework. Key competencies in reading, mathematics and science, OECD Publishing, PISA. Luettavissa: https://www.oecd-ilibrary.org/education/pisa-2009-assessment-framework_9789264062658-en
- Oikeusministeriö, 7.11.2018. Yhdenvertaisuus.fi. Luettavissa: <https://yhdenvertaisuus.fi/etusivu>
- POPS = Opetushallitus, 2014. Perusopetuksen opetussuunnitelmien perusteet. Määräykset ja ohjeet 2014: 96. Luettavissa: https://www.oph.fi/download/163777_perusopetuksen_opetussuunnitelman_perusteet_2014.pdf
- Rytioja, A. & Kallio, K. P. (2018). Opittua käsitteistöä vai koettua yhteiskunnallisuutta? Pohdintoja nuorten kansalaisuudesta politiikkakyselyjen valossa. Sosiologia, 2018, 1, 6-27.
- Tieteen termipankki 7.11.2018: Filosofia:oikeudenmukaisuus. Luettavissa: <http://www.tieteentermipankki.fi/wiki/Filosofia:oikeudenmukaisuus>